

CUCUTENI-TRYPILLIA – TROY – GREECE: WRITTEN HISTORY 3500 – 1500 BC

By Iurii L. Mosenkis

Kyiv, «ARATTA», 2018

Про книгу:

ВІКТОР ЮЩЕНКО

Президент України (2005-2010), почесний член
Національної академії мистецтв України

ОЛЕКСАНДР ПОЛИЩУК

Заслужений працівник культури України

Спочатку було Трипілля

Унікальна Трипільська культура існувала близько двох із половиною тисячоліть і створила одразу впізнавану, високомистецьку мальовану кераміку, двоповерхові житла, великі міста з чисельністю мешканців у багато тисяч осіб (яких не було більше ніде в тогочасному світі). Трипільці накопичували й передавали від покоління до покоління складні астрономічно-космологічні знання, включаючи навіть можливість передбачати сонячні та місячні затемнення. Розпис посуду і глиняна пластика віддзеркалювали розвинуті релігійні уявлення трипільців.

На жаль, Трипільська культура залишається ще недостатньо популярною навіть в Україні, не говорячи вже про Європу і світ у цілому. Однак ця феноменальна культура заслуговує непорівнянно більшої уваги і археологів, і представників інших наук, і Української держави, і ЮНЕСКО, і Організації Об'єднаних Націй.

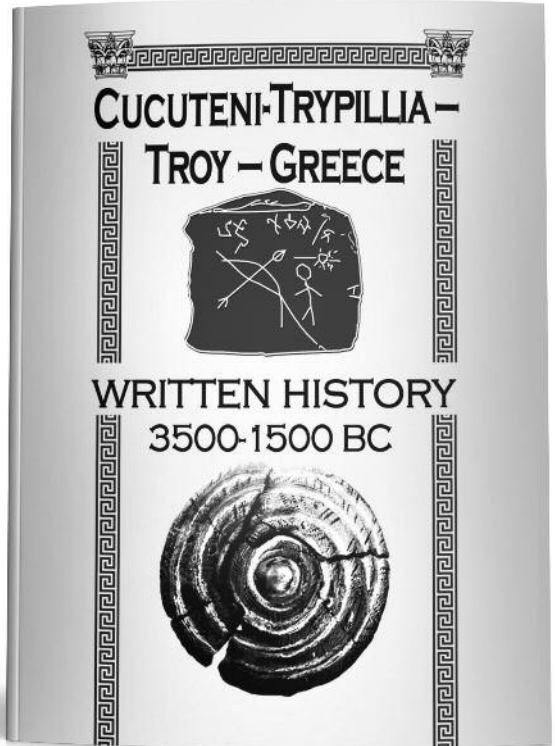
Упродовж багатьох десятиліть науковою загадкою залишалася проблема «зникнення» трипільців. Куди поділися численні носії потужної цивілізації, якщо хліборобам у принципі не властиві далекі міграції? Інше, можливо, ще важливіше наукове питання – якою мірою Трипільська культура вплинула на сучасну Україну в усіх її проявах?

На ці питання запропонував науково аргументовані відповіді автор докторської дисертації «Проблема реконструкції мови Трипільської культури» Юрій Мосенкіс, який показав вплив Трипілля на українську мову, зокрема на формування такої її чільної риси, як милозвучність.

Нова книжка Юрія Мосенкіса присвячена впливові Трипілля на інші визначні культури Європи – легендарну Трою і славновісний Крит, колись давньогрецької цивілізації. Автор розглядає свідчення участі трипільців у формуванні культури Трої, починаючи з найдавніших часів існування цього знаменитого міста. Згодом уже Троя, у свою чергу, впливала на формування цивілізації стародавнього Криту і материкової Греції.

Отже, тепер культурна спадковість від Трипілля через Трою до Греції перетворилася з романтичної гіпотези на науково аргументовану теорію.

Щиро вітаємо автора й бажаємо гарного сприйняття книжки в наукових і широких громадських колах України й світу, а також нових творчих успіхів!

о. ОЛЕКСАНДР (ДРАБИНКО)

Митрополит Переяслав-Хмельницький і Вишневський

Незвичайна книга

Читач тримає в руках незвичайну, сміливу за своїми висновками, книгу. Незвичайну не тільки тим, що автор наполегливо працював над нею більше двох десятиліть. Ця книга цікава ще й тим тим, що в ній подана оригінальна версія дешифрування найдавніших писемностей Європи.

Автор запропонував власні дешифрування. В результаті була отримана унікальна інформація про економічне, соціальне та релігійне життя острова Крит кінця III – першої половини II тисячоліття до Р. Х., де, згідно з відомостями сучасної археології (підтвердженими дешифруваннями писемностей), виникла перша в Європі держава. Там були закладені основи культури класичної Греції – основи сучасної європейської цивілізації.

Утім, дослідник не обмежився лише Критом – він показав, що писемність острова зародилась у легендарній, опоетизованій Гомером, Трої. Однак, як уважає автор, і Троя не була першою. Як пізні троянські написи нагадують критські, так ранні троянські писемні знаки подібні до тих, що знайдені в Україні й належать до відомої Трипільської культури. Реконструюючи шлях розвитку писемності в Греції, автор робить ряд сміливих висновків та наполягає на певній спадковості: Трипілля – Троя – Крит і материкова Греція.

Наскільки науково виправдана така гіпотеза? Поза будь-яким сумнівом, вихід книги спричинить певну дискусію, за результатами якої і стане очевидною остаточна наукова цінність концепцій, які захищає автор. Але вже сьогодні зрозуміло, що ця книга може не лише спровокувати наукову дискусію, але й викличе неабиякий інтерес у читача, котрий цікавиться давньою історією та джерелами нашої цивілізації.

МИХАЙЛО ВІДЕЙКО

доктор історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач науково-дослідної лабораторії археології Київського університету імені Бориса Грінченка

Сторінки давньої історії

Назва цієї книги починається зі згадки декількох знакових для давньої історії назв. Серед них – найменування культурного комплексу Кукутень-Трипілля, який існував у V-IV тис. до Р. Х., а також Трої – міста-держави, що виникло в кінці IV тис. до Р. Х. Відкриті археологами у другій половині XIX століття, вони стали своєрідним символом розкриття невідомих сторінок давньої історії. Друга половина назви містить слово «Греція». За часів, що передували згаданим вище археологічним відкриттям, саме в Елладі (і не без вагомих на те підстав) бачили витoki європейської історії і культури. Проте лише завдяки археологічним відкриттям, зокрема й на території Греції, стало зрозуміло, наскільки стародавньою насправді є ця історія і скільки ще належить витратити зусиль, аби у ній розібратися. Історики звикли відновлювати історію, використовуючи писемні джерела. Чим глибше в часі, тим їх менше, тим вони фрагментованіші й туманніші. Особливий випадок становлять найдавніші системи письма, коли у більшості випадків ключовим питанням є те, для якої мови вони створені. Тут історики й археологи поступаються полем діяльності філологам і можуть лише уважно спостерігати за результатами їхньої праці. Маю сказати, що у випадку з цією книгою заняття це було вельми цікавим і захопливим: адже у ній запропоновано усебічний опис не тільки історії, але й суспільного життя, економіки, релігії Стародавньої Греції, не кажучи про розвиток мови і становлення писемності протягом двох тисячоліть.

Може виникнути питання, а як усе це може стосуватися культурного комплексу Кукутень-Трипілля і легендарної Трої? Виявляється, дуже навіть може. З огляду на ту обставину, що у VII-VI тис. до Р. Х. через землі Еллади в Європу проникали аграрні технології, що докорінно змінили спосіб життя на континенті, вона так чи інакше була пов'язана з досить віддаленими територіями.

Уже в ті далекі часи виникають трансєвропейські торгові шляхи, як сухопутні так і морські, які будуть діяти аж до епохи Середньовіччя, а деякі зберегли значення і до наших днів. Наприклад, прикраси, виготовлені з мушель, вилонених в Егейському морі, протягом тисяч років були бажаним товаром на великих територіях – від узбережжя Балтійського моря до долини Дніпра, куди носії трипільської культури проникли в другій половині V тисячоліття до Р. Х.

На ґрунті усвідомлення духовної спільності і спільності походження стародавніх землеробів на континенті виникає унікальне явище, яке археологи називають «Цивілізацією Старої Європи» (Old Europe). Тисячоліттями у її межах зберігалися духовні зв'язки, пов'язані з поклонінням Великій Богині. З'являється й упродовж майже двох тисячоліть розвивається складна знакова система, піктографічне «Дунайське письмо», а потім і його локальні версії, зокрема й Кукутень-Трипільська.

У другій частині книги зроблена цікава спроба прочитання знаків на деяких артефактах Кукутень-Трипілля, датованих другою половиною IV тис. до Р. Х., а також із Трої, що належать уже до III тис. до Р. Х. В останньому випадку цікавим є те, що знаки ці виявлено на керамічних прясельцях. І прясельця, і деякі знаки на них знаходять найближчі аналогії у знахідках з поселень трипільської культури, датованих другою половиною IV тис. до Р. Х. Між ними і троянськими прясельцями кількасот років різниці у віці, але схожість вражає. З'ясування цієї обставини – справа майбутніх досліджень.

Крім того, у книзі зроблена спроба простежити й обґрунтувати зв'язки найдавніших європейських знакових систем із ієрогліфікою Криту і походженням лінійного письма А. Тим самим до археологічних свідчень щодо найдавніших сторінок історії Еллади в другій половині IV-III тис. до Р. Х. чи не вперше були додані писемні джерела.

Особливий інтерес становить перша половина книги, у якій на підставі писемних джерел (авторське прочитання написів лінійного письма А) запропоновані детальні відомості стосовно економіки, суспільного устрою та життя і релігії Древньої Греції. Вони становлять значний інтерес для детального порівняння з відомостями, отриманими під час розкопок. Цю роботу буде надзвичайно цікаво провести в майбутньому.

Однак інтерпретація деяких джерел, наприклад, висновки щодо існування матриархату і «матріархальних божеств» на Криті, не виглядають, на наш погляд, достатньо переконливими. У випадку з «матріархатом» це скоріше данина історіографічній традиції (що на пряму відсилає до «Цивілізації Богинь» Марії Гімбутас) у цьому питанні. Ця тема у зв'язку зі згаданою працею вже була предметом розлогої дискусії, насамперед у колі археологів, кілька десятиліть тому. І та дискусія, слід зауважити, завершилася зовсім не на користь концепції «матріархальної Європи», яка суперечила насамперед наявним археологічним відомостям.

Наявність у пантеоні богинь, і навіть та обставина, що вони (на думку вчених) в ньому домінували, ще не може бути, на наш погляд, достатньою підставою для висновків стосовно матриархату у суспільстві. Навіть застосування титулу «ї Величність» стосовно божества може бути витлумачена різним чином, причому не обов'язково саме так, як це робить автор. По той бік Середземного моря (і в той самий час, відзначимо), був розташований Давній Єгипет, у якому за всієї значної кількості жіночих божеств та їх серйозних позицій у пантеоні та міфологічній традиції, а також особливостях успадкування влади й навіть наявності дюжини фараонів жіночої статі, нині про «матріархат» як про якусь систему влади вже не йдеться. Титул «Пані» щодо Ісиди, Сехмет або Сешет був пов'язаний саме зі зверненням до божества, сутності іншого порядку, аніж прості смертні.

Однак у цілому запропоноване автором бачення суспільного життя, економіки, засноване на прочитанні давніх письмен, не суперечить, а гармонійно доповнює те, що вже відомо за результатами археологічних розкопок, дозволяє у багатьох випадках ліпше зрозуміти, як усе це могло виглядати і діяти у стародавні часи. Немає нічого неймовірного у запропонованому баченні давніх зв'язків, контактів, адже йдеться про часи, коли не було безлічі державних кордонів, що розділяють нині Європу. Напрямок зв'язків і вибір партнерів визначалися традиціями й необхідністю, а відстані, що навіть сьогодні виглядають великими, усе ж такі не були насправді такою вже непереборною перешкодою. На завершення хотів би подякувати автору за запропоновану візію цікавих сторінок давньої історії, яка, безумовно, буде цікава усім, кого вона цікавить і хвилює у наші часи.

(продовження на наступній сторінці)

CUCUTENI-TRYPILLIA – TROY – GREECE: WRITTEN HISTORY 3500 – 1500 BC

By *Iurii L. Mosenkis*
Kyiv, «ARATTA», 2018

Мосенкіс Юрій Леонідович

Доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та прикладної лінгвістики. Народився 18.01.1970 в м. Києві.

У 1987 році з відзнакою закінчив філологічний факультет Київського університету імені Тараса Шевченка зі спеціальності «Українська мова та література». Кандидатська дисертація «Проблема єдиного походження мов в історії мовознавства». З 1995 року доцент кафедри загального мовознавства та класичної філології, з 1999 року докторант кафедри сучасної української мови. Докторська дисертація «Проблема реконструкції мови трипільської культури». Доцент кафедри сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 2002 року, професор кафедри з 2013 року.

Наукові зацікавлення – історія мов, стародавні писемності, міфологія, історія астрономії.

Член президії Академії наук вищої освіти України, лауреат Міжнародної премії імені Г.С. Сковороди Національної спілки письменників України, дійсний член Болгарської академії наук і мистецтв, дійсний член Бразильської академії словесності, член-кореспондент Європейської академії наук, мистецтв та літератури (Франція), почесний доктор Інституту культури (Франція), лауреат премії Інституту культури (Франція), член ПЕН-клубу (Бельгія).

Передмова автора

Що привело мене на стародавній Крит?

Моє захоплення Грецією в цілому і стародавнім Критом зокрема має тривалу історію й не менш тривалу передісторію. Іще в ранньому дитинстві батько розповів мені легенду про Дедала й Ікара – один із ключових елементів «критського міфу». У середній школі я захоплювався міфами стародавньої Греції, зокрема генеалогіями богів і героїв. Згодом ретельно і багаторазово прочитав книжку Олександра Кондратова «Таємниці трьох океанів», присвячену ранньоісторичним загадкам різних континентів. Відтоді загадки стародавніх цивілізацій стали центральним об'єктом моїх зацікавлень, основним моїм хоббі. У студентські роки центром моєї читацької уваги був «Міфологічний словник». Поряд із тим мене притягували як мови невідомого походження (баскська, айну), а особливо давні (етруська, шумерська, еламська), так і недешифровані писемності та різноманітні субстрати – залишки зниклих мов (догрецький – пеласгський, догерманський, докельтський). Особливу магію я вбачав (і досі вбачаю) в критській ієрогліфічній писемності. Ієрогліфи не десь далеко на Сході, а саме в Європі! Нарешті, мене давно цікавить проблема «генези Заходу» – походження західної культури (Греції, Риму) зі східних культур (мінуйської, етруської). Крит – саме той Схід, із якого почав народжуватися Захід.

Восени 1993 р. я почав спілкування з чільним українським елліністом Андрієм Олександровичем Білецьким. Ми навіть запланували спільну працю «Доіндоєвропейська Європа й середземноморська цивілізація», однак за малодоступністю джерел у доінтернетну добу не змогли здійснити цього задуму.

Спершу я розглядав нерозшифровані писемності Криту як осередок якихось загадкових давніх мов (можливо, кавказьких). До систематичних занять критськими писемностями (з весни 1997 р. – по декілька годин щоденно) мене підштовхнули два випадки, що майже збіглися в часі. По-перше, я виявив близькість критської назви фігового дерева й полінезійської назви пальми (Minoan *nikulea* 'fig tree': Sumerian *nīš* 'tree': Proto-Austronesian *ñiuR 'coco-palm': Ainu *ni* 'tree'). Якщо мова лінійного письма А була, як уважають, відкритоскладовою – як полінезійські, то чи не зазнав давній Крит (як, можливо, Месопотамія і Єгипет) впливу полінезійців під час їхнього руху з Тихого океану через Індію на Мадагаскар? Другий випадок був більше схожий на виклик. Читаючи курс «Вступ до мовознавства», я розповів студентам про Фестський диск – найбільш концентрований символ усіх давніх загадок – і порадив спробувати свої сили в його дешифруванні. Один зі студентів заперечив: «Але ж Ви знаєте про диск значно більше за нас – от і спробуйте самі!». З того дня я взявся і за Диск.

Однак поступово, накопичуючи знання про давні писемності Криту й власні невдачі в їх прочитанні, я рухався від різних «екзотичних» мов до найбільш вірогідної мови цих писемностей – грецької. І вже з кінця 1998 р. мої публікації засвідчують пошуки саме грецьких читань не тільки для лінійного А, а й для критської ієрогліфіки, а також для самого Фестського диска. Робота йшла дуже повільно, зважаючи передусім на

дві причини. По-перше, мені були недоступні узагальнювальні публікації про корпус написів лінійного А. Читання окремих знаків уточнювали, й воно починало відрізнятися від перших публікацій. По-друге, я дуже слабо володів граматику давньогрецької мови, приділяючи увагу передусім лексичі.

Завдяки блискучому корпусові написів лінійного А Джона Янгера й наполегливим заняттям давньогрецькою граматику, я спробував виправити деякі (хоча, розумію, далеко не всі) вади своєї роботи. Результатом виступає пропонована читачеві книга.

До речі, я ще ніколи не був на Криті...

Кому і для чого потрібне це дослідження?

Чим події 4000-літньої давності на острові Крит можуть бути цікаві сучасному європейцеві? По-перше, саме тоді і там виникла, за висновками археологів, перша в Європі держава. Світ стародавнього Криту – разом із його загадковими писемностями, своєрідним мистецтвом та архітектурою – відкрив сучасному світові у 1900 р. Артур Еванс. Деяку інформацію про культуру острова, де правив химерний цар Мінос, оповідають давньогрецькі міфи – про Зевса і Європу, Дедала й Ікара, Тесея і Мінотавра тощо. Давньогрецькі джерела повідомляють і про найдавніші закони, приписувані саме Міносові. Вони не тільки лягли в основу заміненого законодавства Спарти, створеного Лікургом, а й навіть вплинули на священне законодавство давньої Скандинавії – так далеко сягали морські зв'язки середземноморського острова!

Більше того: як сучасна західна цивілізація народилась у класичній Греції 2500 років тому, так сама Греція народилась на Криті 4000 років тому! Колись повсюдно був Схід – і в Британії (пикти, споріднені з народами Сибіру), і в Іспанії та Франції (баски, споріднені з народами Кавказу), і в Італії (етруски, що походили з малої Азії). Саме на Криті став зароджуватися Захід.

Що таке критське лінійне письмо А, котре не піддавалося дешифруванню впродовж більш ніж століття? Це перша розвинута писемність Європи, що прийшла на зміну значно більш фрагментарним записам інформації, які існували в VI–III тисячоліттях до н. е. у культурі Вінча (Сербія), Трипільській культурі (Україна, Молдова, Румунія), Трої та материковій Греції.

Яке значення має прочитання лінійного письма А, уживаного впродовж першої половини II тисячоліття до н. е.? На відміну від лінійного письма В (використовуваного на Криті й у материковій Греції протягом 1450–1200 рр. до н. е. переважно для господарчих записів), лінійне письмо А – це написи перш за все на сакральних предметах. Це сакральне письмо.

Попередня ідентифікація мови лінійного письма як грецької здійснена впродовж 1955–1965 рр. В. Георгієвим і Г. Надем на доступному тоді фрагментарному матеріалі. Дальше дослідження, здійснюване нами впродовж двох десятиліть із використанням повного корпусу написів, дозволило всебічно аргументувати й деталізувати ідею відображення в лінійному письмі А саме грецької мови. Це означає, що грецька мова з усіх індоєвропейських має найдавнішу писемну традицію, яка триває понад 4000 років! Отримання свідчень найдавніших індоєвропейських написів дає винятково важливий матеріал для уточнення інтерпретації всіх без винятку інших індоєвропейських мов. Так, наприклад, специфічна форма слова лабіринт, засвідчена лінійним письмом А, знаходить точні відповідники в литовській мові – як критська форма уточнює починення литовської, так і навпаки.

«Стара Європа» Марії Гімбутас заговорила – і не якоюсь загадковою (зовсім зниклою або фрагментарно збереженою) доіндоєвропейською мовою, а грецькою – мовою великої класичної традиції,

невичерпний словник якої не може бути вміщений навіть у десятки томів!

У написах лінійного А детально описане господарство давнього Криту. Основою харчування були зернові, інжир, оливки та оливкова олія і вино, до яких у незначній кількості додавали м'ясо та спеції. Як бачимо, така основа здорової дієти зберігає свою силу й досі – упродовж 4000 років! Дізнаємося з написів також про наявність норм видачі харчування для різних працівників, ретельне підрачування запасів, які зберігалися в палацах.

Крит першої половини II тисячоліття до н. е. був потужним урбанізаційним центром – збереглася ціла низка табличок лінійного письма А зі списками критських міст, де кожна назва заслуговує спеціального не тільки лінгвістичного, а й археологічного коментаря. Назви основних міст острова («знамените», «світле», «славне»), а так само однакові плани палаців-храмів у цих містах, засвідчують саме планову урбанізацію.

Три таблички несуть інформацію про структуру міської влади – у різних містах відмінну. В одному місті правив посадовець, вибраний шляхом жеребкування – відповідно до волі богів. У другому – верховний старійшина, підпорядкований «її величності Богині». Винятково цікаво, що в одному з головних міст острова – Фест (де знайдено всесвітньовідомий Фестський диск) – дві найвищі посади (керівника міста і судді) посідали жінки. Отже, реальний матриархат, який так довго шукали етнографи, нарешті знайдений – і не де-небудь у далеких краях, а в самому центрі Європи, більше того – у першій європейській державі! Збереглися також списки назв різноманітних професій – від дровосіка до флейтиста. Нарешті, детально описано зброю критських воїнів.

Лінійне письмо А інформує про критське вершництво (одне з найдавніших у Європі!) та флот – найпотужніший військовий і транспортний засіб «мінойців» – критських греків. Кожне місто готувало по одному кораблю, а окремі – по два. За багато століть до знаменитого Гомерового «Каталогу кораблів» ми знаходимо такий каталог на Криті – у центрі давньої «таласократії» («моревладства»).

Плавання давніх критян сягали, як свідчать написи, не тільки материкової Греції й численних грецьких островів, а й Кіпру, Італії та навіть Скандинавії! Водночас на острові засвідчено присутність представників різних сусідніх країн – Малої Азії (Хеттського царства), Єгипту, Фінікії, Кіпру.

Лінійне письмо А – цінне джерело найдавніших свідчень про грецьку релігію, зокрема, поклоніння Матері, богині родючого поля Деметрі, богині хатнього та громадського вогнища Гестії, богині народження Іліфії, Зевсові та Діонісові. Згадані в написах також священні гори, культові печери та святилища, різноманітні обряди.

Свідчення лінійного письма А підлягають ретельному порівнянню з пізнішими історичними відомостями, з одного боку, і з археологічною інформацією, з другого боку.

Найскладнішою була інтерпретація джерел, що передували критському лінійному письму А. Це критська ієрогліфіка (2200–1600 рр. до н. е.), троянське лінійне письмо (2600–1900 рр. до н. е.), складові знаки «ієрогліфіки» Лерни (континентальна Греція, кінець III тис. до н. е.) та пізнього Трипілля (Україна, кінець IV тис. до н. е.), лінійна писемність культури Кукутень (Румунія, кінець або й середина IV тис. до н. е.). Показана спадковість розвитку писемності від культури Кукутень-Трипілля через Анатолію (зокрема й Трою) до материкової Греції й острова Крит.

Сподіваюся, що книжка буде цікавою для України, де процвітала знаменита Трипільська культура, для Румунії, де та сама культура має назву Кукутень, для Туреччини, де впродовж двох тисячоліть розвивалася Троя, і, звичайно, для Греції.